

ALEKSANDRA STANKOWICZ
Lublin–Kraków

MIĘDZY BOŚNIACKIM NARODEM A SPOŁECZNOŚCIĄ
BOŚNIACKIEGO REGIONU KULTUROWEGO
PROBLEM TOŻSAMOŚCI BOŚNIACKIEJ
W PERSPEKTYWIE INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ
KOMUNIKAT*

Ostatnia dekada XX wieku w sposób zasadniczy zmieniła oblicze Europy. Przypomniała ona, że w dziejach europejskiego kontynentu najbardziej newralgiczną przestrzenią były i są Bałkany. Fakt ów uzmysłowiły z całą dobitnością wydarzenia wojenne lat dziewięćdziesiątych, związane z rozpadem Jugosławii. W kontekście głębokich zmian polityczno-ekonomicznych zaistniałych w tym okresie w Europie, konflikt jugosłowiański budził powszechną konsternację, zwłaszcza, że odmienna sytuacja polityczno-gospodarcza Jugosławii stawiała ją w uprzywilejowanej pozycji względem wszystkich państw o ustroju socjalistycznym. Wyróżniała się ona otwarciem na Zachód i dawała swym obywatelom poczucie wolności politycznej i ekonomicznej. Jednak w konfrontacji ze zmianami w tzw. bloku wschodnim, wywołanymi zburzeniem porządku jałtańskiego, ujawniła się słabość systemu politycznego Jugosławii¹. Kurczący się na Zachodzie rynek pracy dla jugosłowiańskich *gastarbeiterów* zachwiał podstawami ekonomicznymi państwa, zaś skompromitowana ideologia komunistyczna, która od zakończenia II wojny światowej pełniła funkcję spoiwa w wielonarodowej federacji, postawiła pod znakiem

* Niniejszy komunikat jest aneksem do artykułu: A. S t a n k o w i c z, *Tożsamość bośniacka w perspektywie integracji europejskiej*, w: *Słowianie wobec integracji Europy*, red. M. Bobrownicka, Kraków 1998, s. 169-179.

¹ E. C z i o m e r, *Świat zachodni wobec Bałkanów, ze szczególnym uwzględnieniem kryzysu jugosłowiańskiego lat 90-tych*, *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU*, t. II, Kraków 1994, s. 57-70.

zapytania zasadność podtrzymywania jedności tego organizmu państwowego, stojącego na straży – martwej już w zasadzie – idei jugosłowiańskiej².

Na gruzach Federacji rozpoczął się „wyścig” – rywalizacja między wspólnotami regionalnymi i narodowymi o jak najwyższą pozycję w zmieniającej się rzeczywistości polityczno-kulturalnej. Porzucono obowiązującą dotąd między narodami wspólnoty wzajemną lojalność i bez skrupułów deptano wielorakie zależności ukształtowane w toku dziejów, niszcząc wszelkie kulturowe przesłanki, które stanowiły o zasadności podejmowanych dotychczas wysiłków wspólnotowych³.

Rozpad Jugosławii ostatecznie przypieczętowało załamanie się wielonarodowej wspólnoty bośniacko-hercegowińskiej. Była ona postrzegana w dziejach Jugosławii, zwłaszcza tych po II wojnie światowej jako wzorzec poprawnej koegzystencji narodów w ramach jednej wspólnoty politycznej. Wyjście Bośni i Hercegowiny z federacji spowodowało kantonizację tej historycznej krainy. Pochłonęła ona 200 tys. krwawych ofiar i obaliła zakorzeniony tutaj mit słowiańskiej wspólnoty odwołującej się do pochodzenia i języka, który pozwalał na ignorowanie różnic kulturowo-wyznaniowych i różnic płynących z odmiennych doświadczeń politycznych. Z jednej wielonarodowej Bośni i Hercegowiny zostały wyłonione: czysta pod względem etnicznym Republika Serbska ze stolicą w Banja Luce, czysta etnicznie chorwacka Herceg-Bośni ze stolicą w Mostarze oraz mieszana pod względem narodowościowym Republika Bośni i Hercegowiny ze stolicą w Sarajewie, głównym mieście Muzułmanów⁴. Tak poważne podziały, nieznane dotąd w dziejach prowincji.

² J. R a p a c k a, *O idei jugosłowiańskiej jako idei narodowej*, w: *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów*, red. M. Bobrownicka, Kraków 1997, s. 47-59. Artykuł mówi o występowaniu w podwójnej funkcji idei jugoslawizmu: jako ponadnarodowej idei państwowej i w funkcji idei narodowej, konkurencyjnej wobec zakorzenionych idei narodowych krajów jugosłowiańskich.

³ E. G e l l n e r, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991, s. 122-123. Jeśli chodzi o proces kształtowania się tożsamości narodowych, to autor stoi na stanowisku, że nacjonalizm powołuje do życia narody, a nie odwrotnie. Potwierdzeniem tej tezy, sformułowanej jeszcze przed doświadczeniami rozpadu Jugosławii jest obecna sytuacja narodowościowa na Bałkanach.

⁴ Antun Babić wypowiadał się wielokrotnie na temat średniowiecza w dziejach Bośni i Hercegowiny, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo 1972. Antun Babić jest także autorem rozbudowanych haseł na ten temat w: *Encyklopedija Jugostavije*, Zagreb MCMLXII i 1983 wyd. 2. O znaczeniu średniowiecznych dziejów Bośni dla kształtowania się bośniackiej świadomości narodowej mówię w artykule: *Bośniacka świadomość historyczna a polityka narodowościowa Austrii*, w: *Współcześni Słowianie*, s. 87-94. Okres średniowiecza istotny dla rozumienia konfliktu bośniackiego przywołuje Henryk Batowski *Problem bośniacki – Podstawy historyczne Prace Komisji Środkoeuropejskiej PAU*, t. II, Kraków 1994, s. 21-37.

postawiły ludność przed pilną koniecznością narodowej identyfikacji, zaś odwoływanie się do przeszłości ożywiło pamięć o konfliktach narodowych, o których niesłusznie sądzono, że już dawno udało się je przewyciężyć.

Mimo utrwalonych podziałów narodowych problem bośniackiej tożsamości dotyczy jednak ogółu mieszkańców Bośni i Hercegowiny. Dwuczłonowa nazwa byłej republiki jugosłowiańskiej i obecnego państwa, mieniącego się Republiką Bośni i Hercegowiny, jest historyczna. Upamiętnia ona krótkotrwały epizod wydzielenia się w XV wieku księstwa położonego w południowo-zachodniej części terytorium królestwa Bośni. Władca tego terytorium Stjepan Vukčić-Kosača, noszący dumny tytuł: hercega od. sv. Save (rycerza św. Savy) wykorzystał zagrożenie tureckie na Bałkanach i sprzymierzywszy się z Osmanami wystąpił przeciwko królowi Bośni, zapewniając na jakiś czas niezależność Hercegowinie. Wkrótce po jego śmierci Hercegowina, której nazwa pochodzi od tytułu noszonego przez Stjepana Vukčića, podzieliła losy Bośni, pozostającej pod panowaniem tureckim już od 1463 roku. Ten fakt historyczny dla dzisiejszego procesu różnicowania się kultur narodowych nie ma jednak żadnego istotnego znaczenia. Hercegowina stanowi jedynie przestrzeń kultury regionalnej trzech bośniacko-hercegowińskich narodowości: Serbów, Chorwatów i Muzułmanów, w odniesieniu do której mają one, każda z osobna, uzasadnione prawo mówić o swej hercegowińskiej tożsamości regionalnej.

Bośniackie myślenie wspólnotowe jest o wiele bardziej skomplikowane. Wystąpienie Bośni i Hercegowiny z federacji jugosłowiańskiej skłania do refleksji nad bośniackim poczuciem tożsamości, oscylującym pomiędzy świadomością narodową a poczuciem więzi regionalnej. Ta refleksja jest istotna dla zrozumienia współcześnie występujących w Bośni i Hercegowinie postaw narodowych, a także w odniesieniu do przeszłości, w której one są w pewnym sensie zakorzenione. Na poszczególnych etapach dziejów politycznych prowincji zakres znaczeniowy pojęcia bośniackości ulegał zmianom. Z dzisiejszego punktu widzenia, biorąc pod uwagę obserwowane współcześnie przedsięwzięcia integracyjne, ważne dla kształtowania się bośniackiej tożsamości są dzieje średniowiecznego królestwa Bośni, które były zaczym organizowania się plemiennej społeczności w naród państwowy⁵ oraz panowanie Habsburgów w latach 1878-1914.

⁵ A. S t a n k o w i c z, *Rola Austrii w kształtowaniu wielonarodowej kultury Bośni i Hercegowiny*. w: *Symbioza kultur słowiańskich i niesłowiańskich w Europie Środkowej*, red. M. Bobrownicka, Kraków 1996, s. 123-129.

Z okupacją austriacką i z jej polityką kulturalną wobec zaanektowanego terytorium Bośni i Hercegowiny wiąże się koncepcja powołania do życia narodu bośniackiego. Zadbano wówczas o rekonstrukcję wszystkich elementów składających się na nowoczesne rozumienie wspólnoty narodowej, ukształtowanej na gruncie historii, kultury, języka i gospodarki. Narodowość bośniacką wymyślono dla zrównoważenia występujących na Bałkanach nacjonalizmów: serbskiego i chorwackiego, które bezpośrednio zagrażały interesom polityczno-gospodarczym Austrii w tym regionie Europy. Koncepcje bośniackiego narodu społeczeństwo odrzuciło. Tym niemniej myśl o bośniackiej idei wspólnotowej została zaszczerpiona i dzięki niej Bośnia i Hercegowina zdołały zachować ciągłość polityczną i kulturalną, aspirując do rangi jednej z kultur narodowych Jugosławii⁶.

Bośniackość w sensie tożsamości regionalnej jest akceptowana przez ludność pochodzenia serbskiego i chorwackiego, która w ten sposób pragnie zaakcentować swe więzi z miejscem zamieszkania. Podobnie była ona rozumiana także przez Muzułmanów⁷ z Bośni. Kantonizacja Bośni i Hercegowiny sprawiła, że tutejsi wyznawcy islamu opowiedzieli się za bośniacką tożsamością narodową.

Podział terytorialny uporządkował wzajemne relacje między narodami Bośni i Hercegowiny, które ostatecznie ukonstytuowały się na podstawie jednolitego kryterium wyznaniowego. Depozytariuszami dawnych bośniackich tradycji zostali Muzułmanie, którzy opowiedzieli się za bośniacką tożsamością narodową, co w odpowiedniej perspektywie czasowej może przesądzić o wiązaniu kultury tego regionu wyłącznie z islamem, a nie jak dotąd również z prawosławiem, katolicyzmem oraz z judaizmem. W odróżnieniu od wcześniejszych koncepcji narodu bośniackiego, zakładającego wielowyznaniowość, bośniacka idea narodowa, wykreowana w toku walk o podział administracyjny Bośni i Hercegowiny, zamyka szansę kulturowego dialogu w odniesieniu do mieszkańców nowopowstałego państwa i zakłada też większą izolację kultury islamu we wszystkich krajach postjugosłowiańskich, bo nie istnieje w nich żadne inne islamskie centrum kulturowe. To niejako automatycznie orientuje

⁶ T a ż, *Sarajewo jako centrum kulturalne wielonarodowej Bośni i Hercegowiny w okresie międzywojennym*, „Roczniki Komisji Historycznoliterackiej UJ”, 15(1988), s. 167-179.

⁷ Od 1974 na mocy Konstytucji SFRJ wśród narodów Bośni i Hercegowiny – Serbów i Chorwatów – pojawili się Muzułmanie. Stąd określenie funkcjonujące dotychczas w odniesieniu do wyznawców islamu, przyjęte jako nazwa własna narodowości, jest pisane dużą literą.

Bośniaków na Wschód i otwiera drogę islamskiemu fundamentalizmowi do Europy.

W trudnych dziejach politycznych Bośni dają się wyróżnić przynajmniej dwa okresy, które ją, z dzisiejszego punktu widzenia, określają jako uczestnika pewnych przedsięwzięć integracyjnych, dokonujących się w Europie Środkowej. Pierwszy zaznaczył się w średniowieczu. Jego przejawem była polityka dynastyczna bośniackich władców, starających się potęgę państwa zbudować na sojuszu z węgierskimi Andegawenami, którzy swym panowaniem i wpływami obejmowali ziemie europejskie od Bałtyku na północy po Adriatyk na Południu. Drugim okresem, który łączy Bośnię ściśle z Europą Środkową, jest – paradoksalnie – czas okupacji austriackiej, kiedy kraj ten staje się częścią wielonarodowej monarchii habsburskiej. W obu tych przedziałach czasowych pojawiły się w Bośni warunki sprzyjające tworzeniu się tzw. narodu państwowego, polegającego na identyfikacji społeczności z własną państwowością i z tradycjami kulturowymi, które w ciągu wieków tu się zakorzeniły⁸.

МЕЖДУ БОСНИЙСКОЙ НАЦИЕЙ И НАСЕЛЕНИЕМ БОСНИЙСКОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГИОНА

ВОПРОС О БОСНИЙСКОМ САМОСОЗНАНИИ
В ПЕРСПЕКТИВЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ
СООБЩЕНИЕ

Р е з ю м е

Изменения государственных границ на Балканском полуострове поставили перед разносторонне дифференцированным населением этой территории задачу заново определить свою национальную принадлежность. В статье предпринимается попытка выяснения процессов национальной и региональной идентификации, протекающих в особенно „горячей” точке Балканского полуострова – в Боснии и Герцеговине.

Идентификационные процессы рассматриваются как в исторической перспективе, так и в современной обстановке, в условиях кантонального разделения босний-

⁸ M. Dąbrowska-Partyka, *Zagadnienie tożsamości a konflikt jugosłowiański w: Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji*, s. 61-76. Problemy identyfikacji narodowej stawia autorka pośród istotnych czynników konfliktu związanego z rozpadem Jugosławii.

ской территории на части: католическую (хорватскую), православную (сербскую) и исламскую (боснийскую). Историческая формула боснийской нации как общности политического типа представляется способствующей процессам интеграции как исторической провинции с населением, исповедующим разные религии, так и в рамках более широких политико-культурных структур. В то же время вызванное этнонациональным разделением территории современное исламское боснийское самосознание служит пока что культурной и политической изоляции.

Пересказал Роман Левицки